

Карабукаев К.Ш.

**ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫК САЛТТУУЛУКТУН ЭКОЛОГИЯЛЫК
МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЕЧҮҮДӨГҮ ОРДУ**

Карабукаев К.Ш.

**МЕСТО ЭТНОЭКОЛОГИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ В РЕШЕНИИ
ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ**

K.Sh. Karabukaev

**THE PLACE OF ETHNO-ECOLOGICAL TRADITIONS IN THE
DECISION ENVIRONMENTAL ISSUES**

УДК: 39(575.2) (04)

Макалада кыргыздардын этноэкологиялык салттуулугунун заманбап экологиялык маданиятты өнүктүрүүдөгү мааниси чечмеленген. Экологиялык мурас этностун салттуу экологиялык билимин өркүндөтүү менен экологиялык маданиятты калыптандырууда адамзаттын табият менен болгон байланышынын баалуулуктарын колдонуу объективдүү ыкма экендигин чагылдырат.

Негизги сөздөр: табият, этноэкологиялык салттуулук, экологиялык маданият, экологиялык билим, рухий байлык.

В данной статье рассмотрены значение этноэкологической традиции кыргызского народа в развитии современной экологической культуры. Экологическое наследие развивая традиционное экологическое знание этноса подтверждает, что использование ценностей взаимосвязи человечества с природой в становлении экологической культуры является объективным методом.

Ключевые слова: природа, этноэкологические традиции, экологическая культура, экологическое знание, духовная ценность.

This article examines the importance of the ethnoecological tradition of the Kyrgyz people in the development of modern ecological culture. Ecological heritage is developing the traditional ecological knowledge of ethnos and confirms that the use of values of the relationship of mankind with nature in the development of ecological culture is an objective method.

Key words: nature, ethnoecological traditions, ecological culture, ecological knowledge, spiritual value.

Ааламдашуу шартындагы экологиялык кырдаалдарды жакшыртууда, экологиялык маселелерди чечүүдө нечендеген кылымдардын кыйырында мурас-талган этноэкологиялык салттуулуктун мааниси өсүүдө. Ал өз учурунда биздин аң сезимибиздин, экологиялык маданияттуулугубуздун жогорулашына алып келет. Андыктан экологиялык маданиятты түптөөдө адамзаттын табият менен болгон байланышынын салтка айланган баалуулуктарын колдонуу зарылдыгы көрүнөт. Ушуга байланыштуу экологиялык маданияттын калыптануу жана өнүгүү тажрыйбасында жетишээрлик колдонулбаган көптөгөн муундардын жашоосунун ири тажрыйбасынын мааниси, алардын философиялык-экологиялык даанышмандыгы, дүйнө көз карашынын мааниси жогорулайт. Аталган аспектиде ата-бабаларыбыздын муундан муунга өтүп келе жаткан этноэкологиялык салттарынын өздөштүрү-

лүшү, коомдун экологиялык маданиятынын калыптануусундагы жана өнүгүүсүндөгү интегративдик функцияларды жүзөгө ашыруу механизмдерин аныктап жөнгө салууну билдирет. Этноэкологиялык салттардын негизинде курчап турган чөйрөнү сактоого жана анын баалуулугун колдоп арттырууга багытталган көз караштын калыптануусу – заманбап экологиялык маданияттын бирден-бир маанилүү милдеттеринен болуп эсептелинет. Бул контексте Эгемендүү Кыргызстандын шарттарында калкыбыздын табият менен бирге жашоосунда жана өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүндө бай позитивдүү эле эмес, негативдүү тажрыйбаны да эске алган элдик экологиялык мурастарды колдонуу абзел болуп эсептелет. Себеби этноэкологиялык салттар этномаданий болмуштун маанилүү түзүүчүсү болуп, жарандардын, жамааттардын табияттын объектилерине, көрүнүштөрүнө ыңгайлашуусунун жүрүшүндө калыптанган да анда муундан-муунга берилүүчү социалдык-экологиялык нормалар, идеалдар, ойлөмдүн жана жүрүм-турумдардын стереотиптери, баалуулук-ориентациялык структуралар функцияланышат.

Этноэкологиялык салттуулук (маселен, үрп-адаттар, көндүмдөр, стереотиптер, жышаандар ж.б.) - калктардын кылымдар бою табият менен болгон байланышынын негизинде түптөлүп, алардын биримдигинде жана коэволюциялык өнүгүүсүндө зор роль ойногон. Ал экологиялык мурас катары муундан муунга берилип, элдин экологиялык билимин өркүндөтүү менен адамзат тарабынан түзүлгөн экологиялык өнүктөгү материалдык жана рухий баалуулуктардын жыйындысы катары жамааттардын, социумдун табият менен болгон иш-аракеттеринин көөнөрбөс тажрыйбасын, аныкталган, такталган жөндөмдүүлүгүн чагылдырат. Ушул өнүктө азыркы экологиялык билим түшүнүгү байыркы элдин жашоосунда колдонулбагандыгына байланыштуу биз ал түшүнүктүн ордуна ыңгайына жараша экологиялык салттуулук түшүнүгүн колдонсок да туура болот деп ойлойбуз. Мында элдер менен аларды курчап турган чөйрө менен болгон байланыштардын көп түрдүүлүгү, дээрлик баары камтылып, туюнтулган, б.а. этносоциалдык маданияттын тарыхый өнүгүүсүндө пайда болгон жөрөлгөлөр, каада-салттар, тажрыйбалар, ырым-жырымдар, демейки билимдер социотабияттын эволюциялык өнүгүүсүндө экологиялык салттуулук, анын

көрүнүштөрү татаалданып, байып, жаңыланат. Бул маанайда В.Н. Мангасарян белгилегендей, «экомаданий салттардын динамикасын өздөштүрүү, бүгүнкү экологиялык көйгөйлөрдүн негизги себептеринен арылтууга мүмкүндүк түзөт жана мындай процесстин «коом-табият» системасынын тең салмактуулук абалын сактоодо, экологиялык маданиятын калыптандыруу үчүн багытталган келечектүү ролу байкалат» [1]. Ошондуктан этноэкологиялык салттуулук калктардын табият менен болгон байланышында этномаданияттын баалуулуктарынын системасынын өнүгүүсүн көрсөтүү менен келечекте жаратылыш көрүнүштөрү менен болгон алака катыштарды туура оптималдаштырууга өзөк боло алат. Мында кыргыздардын илимге чейинки салттуу «экологиялык маданиятын» карасак, алардын салттуу экологиялык элестөөлөрү, калыптанган каада нормалары табияттын объектилерине этияттык мамиле жасоосунда, жашоодогу зор маанилүүлүгүндө, социотабигый биримдиктин гармониялуу жүрүшүнөн байкалат. Андан сырткары табияттагы өсүмдүктөргө, жан-жаныбарларга болгон түрдүү көндүмгө айланган байланыштар да экологиялык салттуулуктун бир бөлүгү болуп эсептелинет.

Маданий-цивилизациялык өнүгүүдөгү этноэкологиялык салттуулуктун аксиологиялык ченеми оозеки чыгармачылыкта, элдик ойчулдардын дүйнө таанымында чагылдырылган калкыбыздын табиятка болгон мамилелери жөнүндө көз караштарынын идеалдары экологиялык маданияттын башкы элементтеринен болгондугун тана албайбыз. Маселен өмүрү, жашоосу легендага айланган ойчул Асан-Кайгынын «Табият өзү жараткан нерселерди түгөл сактагыла» деген акылман сөзү азыркы экологиялык кризис күчөп турганда кандай мааниге ээ экендигин байкаса болот [2]. Биздин кутман элибиздин айлана-чөйрөнүн баркы, наркы тууралуу көз караштары, жүрүм турумдары экологиялык салттуулукту мүнөздөйт. Мындай салттуулук кыргыздардын дайыма табият менен бирге ыйык мамиледе болгондугун жана андан сырткары жашоо мүмкүн эместигин тастыктайт. Демек элибиздин табият менен болгон түрдүү байланыштары жана ага жасаган аяр алака мамилелери ошол тарыхый доордогу кыргыздардын экологиялык маданиятынын негизи болгон десек жанылышпайбыз. Биздин оюбузча алардын иш аракеттери, жашоо тиричилик образы жаратылыш менен бирге болуу, аны коргоо, табигый абалында сактоого багытталган. Ата бабаларыбыз жаратылышты өздөштүрүүдө аяр мамиле жасашкан жана аны өзүлөрүнүн жашоосуна ылайыкташтырышкан. Ошону менен бирге табият да этностун рухий дүйнөсүнүн өркүндөшүнө табигый өбөлгө түзгөн.

Этноэкологиялык салттуулукту мүнөздөгөн каада-салттар, ырым жырымдар, нормалар, күнүмдүк жышаандар, түшүнүмдөр муундан муунга өтүүчүлүк жолу аркылуу берилип, экологиялык билимдердин, ыкмалардын, тажрыйбалардын негизи болуп саналган. Этноэкологиялык салттуулуктун баалуулук касиети – бул анын көрүнүштөрүнүн үзгүлтүксүз

өтүүчүлүгү, элди конкреттүү экологиялык салттуу билимдердин мазмуну менен каныктыруу, айлана-чөйрөгө карата адамдардын көз карашынын айкын туюнтулушу жана анын кубулуштарын түшүнүлүшү, экологиялык мыйзамдарды өздөштүрүп, аныктап негиздөө, андан жыйынтык чыгаруу болот. Экологиялык салттуулук топтому табиятты өзүнүн табигый калыбында кармап турууда жана этноэкоосистеманын туруктуу функцияланышында орчундуу мааниге ээ. Ошону менен бирге жаратылышты тынымсыз таанып билүү процесси, башкача айтканда, айлана-чөйрөнү сезимдөө, кабылдоо жана түшүнүү табият менен адамдардын мамилесиндеги экологиялык салттуулуктун бир булагы болуп саналат. Социалдык-экологиялык дүйнө көз караштын табигыйлуулукка болгон жагымдуу мамиленин негизинде экологиялык маданият жана экологиялык салттуулук түптөлөт. Алар табияттын касиетин баалайт, биргелигин, көөнөрбөс нарктуулугун билдирет жана гармонияда болуусуна түрткү берет, жаратылыштагы бардык компоненттердин, кубулуштардын байланышын адамдар тарабынан өздөштүрүлүшүн чагылдырат. Ошондуктан элибиздин экологиялык салттар дүйнөсү тоолорду, дарыяларды, көлдөрдү, бүтүндөй табиятты жаңы муунга өткөрүп сактоого, үнөмдүү пайдаланууга өбөлгө түзөт. Мына ушул жагдайда этноэкологиялык салттуулук этноско табият менен ыкталышып жашоого шарт түзгөн жана экологиялык кризис деген түшүнүк болгон эмес. Азыркы учурдагы экологиялык кризис элде экологиялык маданияттын төмөндүгүнөн, экологиялык салттуулуктун сакталбашынан келип чыгат десек болот. Андыктан заманбап экологиялык маданиятты түптөөдө, дегеле экологиялык маселелерди чечүүдө элибиздин табият менен болгон тыгыз байланышындагы руханий дараметин, алардын мамилесиндеги ыймандуулугун, экологиялуулуктун потенциалын эске алуу керек. Коомдо экологиялык салттуулукту сактап өнүктүрүү, бул багыттагы ыймандуулукту, рухту жогору которуу менен айлана-чөйрөнү таануу, өздөштүрүү өсөт, терең түшүнүү пайда болот жана жаңы муундар экологиялык маданияттын баалуулугун терең түшүнө алышат. Ушул жагдайда Л.Н.Гумилевдин айтканын мисалга келтирсек болот: «европалыктар жана кытайлар айлана-чөйрөнү коргоону түрткөрдөн, монголдордон үйрөнсө болот» [3]. Мындай пикирдин жөндүүлүгү кыргыз элинин рухий-экологиялык тажрыйбасынан ачык көрүнөт.

Ошентип өлкөнүн заманбап социалдык-экономикалык жана маданий-экологиялык абалында этноэкологиялык салттуу билимдерди жана үрп-адат, каада-салттарды жигердүү пайдалануунун негизинде табият менен адамдардын байланыштарындагы баалуулуктар системасын түп-орду менен өзгөртүүгө мүмкүндүк түзүлөт. Кылымдардын кыйырында калыптанган элдин этноэкологиялык салттарынын баалуулуктары өзүнө социалдык-экологиялык мамилелердин, моралдык баалуулуктардын, нормалардын жана социумдун табияттык чөйрө менен болгон бирдиктүү иш-аракеттеринин ыкмаларынын, нормала-

рынын системасын камтыган этноэкологиялык салттуулукту өздөштүрүү Кыргызстандагы экологиялык маданияттын калыптануусун жана өнүгүүсүн жөнгө салып, жарандар, калктар ээ болгон экологиялык билимдерди жана шык-жөндөмдөрүн практикалык ишмердүүлүктө аң-сезимдүү пайдалануу жөндөмдүүлүктөрүн билдирет. Этноэкологиялык салттар адамдардын рухий-нравалык сапаттарынын өнүгүүсүн көрсөтүп, коомдун табият менен болгон бирдиктүү иш-аракеттеринин гуманистик-баалуулук механизмин камсыз кылат жана өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүнө олуттуу таасирин тийгизген бирден-бир руханий-маданият шарт болуп эсептелет. Жаңы экологиялык аң-сезимди жана экологиялык маданиятты калыптан-

дырууда элибиздин салттуу социомаданий, экологиялык тажрыйбасын соңку илим жана техника жаатындагы адамзаттын жаңы жетишкендиктери менен бириктирүү, айкалыштыруу зарыл. Мында рухий-нравалык баалуулуктардын, маданияттын, билим берүүнүн жана этноэкологиялык салттуулуктарын шайкеш өнүгүүлөрү биздин өлкөбүздүн туруктуу өнүгүшүнө зарыл шартты түзөт.

Литература:

1. Мангасарян В.Н. Экологическая культура общества. - Санкт-Петербург: Балт. гос. техн. ун-т, 2009. - С. 112.
2. Отдел рукописей и публикаций АН Кирг. ССР, инв. №499. - С. 7.
3. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. - М.: ОО Издательство АСТ, 2002. - С. 560.

Рецензент: к.филос.н. Асанов Ж.К.